

**UMUMTA'LIM MAKTABLARI GEOGRAFIYA TA'LIMIDA O'QUVCHILARNING
GEOEKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

Abdullayeva Dilnoza Narzullayevna
Nizomiy nomidagi TDPU,
"Geografiya va uni o'qitish metodikasi"
kafedrası dotsenti v/b., p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologik va geoeologik madaniyatni rivojlantirish bo'yicha olimlarning fikr-mulohazalari, respublikamizda geoeologik madaniyatni shakllantirish muammolari, ularning echimi, geoeologik madaniyatni shakllantirishda maktab geografiya ta'limining o'rne, unda geografik-ekologik bilimlarni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ekologik ta'lim, ekologik madaniyat, geoeologiya, geoeologik madaniyatni shakllantirish, ekologik ong, atrof-muhit, ekologizatsiya, geografik bilimlar.

Yangilanayotgan zamonaviy fan sifatida e'tibor qozonayotgan ekologiyaga o'tish jarayoni prinsipial jihatdan yangi integrativ ilmiy yo'nalishlarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Bu sohaga atrof-muhitga yo'naltirilgan bilim sohalari ham kiradi. Shu ma'noda geografik bilimlar va ekologik gumanistik g'oyalarga asoslangan barqaror rivojlanish nazariyasi sintezi natijasida vujudga kelgan geoeologiyaning shakllanishi muhim ahamiyatga ega. Chunki hozirgi vaqtda jamiyat va tabiat o'rtasidagi mavjud qarama-qarshiliklar, qator ekologik va geografik muammolarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Ushbu muammolarning paydo bo'lishi, tabiiy-geografik fanlar uchun integrativ, fanlararo ahamiyatga ega bo'lgan geografik va ekologik madaniyatni yanada chuqurroq o'rganish zarurligi yangicha ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa, bugungi kunda, insonning tabiatga kirib kelishining salbiy oqibatlarini oldini olish uchun, oqibat ekologik va geografik muammolarga olib keladigan bir qator ijtimoiy-siyosiy, axloqiy, pedagogik, iqtisodiy masalalar echimini topish taqozo etilmoqda. Shu bilan birga, ta'lim yangi madaniyat – barqaror rivojlanish madaniyatini shakllantirishning asosiy ijtimoiy instituti bo'lib qolmoqda. Ushbu kontekstda ta'lim tizimi barqaror rivojlanishga o'tishda yetakchi rol o'ynashga mo'ljallangan inson faoliyatining strategik muhim, asosiy sohasi sifatida belgilanmoqda.

Ilmiy doiralarda ekologik ta'lim va ekologik madaniyatni shakllantirish masalasiga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar xorijiy olimlar hamda O'zbekiston olimlari tomonidan ham olib borilgan [1,2]. Biroq, geoeologik madaniyatni shakllantirishga doir amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu muammoga ilmiy tavsif berish darajasi yetarli emasligini ta'kidlash lozim.

O'zbekistonda ekologik madaniyat muammolarini o'rganishda ko'proq ijtimoiy-falsafiy yo'nalishdagi tadqiqotlar olib borilgan. Ulardagi talqinga ko'ra, ekologik madaniyat – hozirgi va kelajak avlodlar uchun ekologik muammolar echimini topish va ulkan mas'uliyat ekanligini anglash va shu asosda faoliyat yuritish muayyan davlat va jahon madaniyatining rivojlangan bosqichi hamda tarkibiy qismi [3] hisoblanadi.

Shaxsning ekologik madaniyatini shakllantirish muammosini yaxlit talqining B.Lixachev asarlaridagi mazmuni alohida e'tiborga sazovor. Olim ekologiyani "inson va tabiat o'rtasidagi

munosabatlarning uyg'unligi" fani, ekologik madaniyatni esa ushbu munosabatlarni belgilaydigan shaxsning "yangi madaniyat shakllanishi" deb ta'riflaydi. U shaxsning ekologik madaniyatining mohiyatini "ekologik rivojlangan ong, hissiy-ruhiy holatlar va ilmiy asoslangan utilitar-amaliy faoliyatning organik birligi" deb biladi.

Ekologik ongga asosiy toifalar, tushunchalar, kalit so'zlar, maxsus va o'ziga xos ekologik bilimlar, ekologik fikrlash kiradi, uning asosida tabiatga puxta o'ylangan aralashuv, atrof-dagi dunyoni ekologik va estetik idrok etish mumkin. Ekologik hissiy va ruhiy holatlar sof intuitiv tuyg'u va hissiyotga ya'ni "ekologik tuyg'u insonning tabiat bilan ongli ravishda uning uyg'unligi va yaxlitligiga, rahm-shafqat tajribasiga, og'riqqa, go'zallikni yo'q qilish va ifloslanishi orqali undagi uyg'unlikni yo'q qilish azobiga asoslanadi".

Maktab ta'limida ekologik madaniyatni shakllantirishning umumiy muammolarini to'liq aks ettiruvchi bir qator tadqiqotlar mavjud. Jumladan, O.Ponomarevaning "O'rta maktabda ekologiyani o'qitishning uslubiy tizimi" nomli doktorlik tadqiqotida "Ekologiya" fanini maktab ekologik ta'limida asosiy fan sifatida ishlab chiqish va amalga oshirishning konseptual asoslari ochib berilgan. Maktab ekologik ta'limining nazariy, uslubiy va ilmiy - uslubiy asoslarini yortishi maktab o'quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish sharoitida ekologiyani o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi.

I.Shvesning "Tabiiy fanlar ta'limini ekologizatsiya qilish nazariyasi va metodikasi" nomli doktorlik dissertatsiyasi maktab tabiiy fanlar fanlarini ekologizatsiya qilishning metodologik va metodik asoslarini aniqlashga katta hissa qo'shgan. Maktab "Tabiatshunoslik" va "Biologiya" fanlarini ekologizatsiya qilish bo'yicha ishlab chiqilgan modellari, maktab o'quvchilarining kognitiv va qadriyat-semantik, faoliyat rivojlanishini tizimli ravishda tashkil etilgan ekologik tarkib va innovatsion ta'lim texnologiyalari tizimida tashkil etilgan shaxsga yo'naltirilgan zamonaviy usullar asosida ta'minlashi asoslangan.

Jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar sohasida yagona davlat ta'lim strategiyasining mukammal ishlab chiqilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Uning asosiy qismi ekologik ta'lim vazifalari va kelajakda kutilayotgan natijalarni yangicha talqin asosida yaratilishi lozim. Hozirgacha yurtimizda muammoning holati, yetarli darajada ilmiy tahlil qilinmagan.

Zamonaviy maktabning eng muhim vazifalaridan biri o'quvchilarda geografik-ekologik bilimlarni shakllantirish, ularni tabiiy resurslardan ekologik jihatdan malakali foydalanish ko'nikmalari bilan qurollantirish, ta'lim sifatini oshirishdir. Ta'lim tizimidagi geografik-ekologik ta'lim uzluksiz va maqsadli jarayon xarakteriga ega bo'lishi kerak, uning maqsadi har bir insonni ekologik savodli qilishdir. Biroq, bu jarayonni geografik bilimlarni o'zlashtirmasdan va geografik madaniyatni singdirmasdan amalga oshirish mumkin emas. Atrof-muhit muammolari tabiatshunoslik siklining barcha o'quv fanlarida, ayniqsa, geografiya, biologiya, kimyo fanlarida chuqur o'rganilishini taqozo etadi.

Maktab geografiya ta'limi ekologik muammolarni uchta darajada o'rganadigan yagona o'quv fanidir: global, mintaqaviy va mahalliy. Bunday yondashuv geografik-ekologik ong, tafakkur va geografik-ekologik madaniyatni tarbiyalashning yaxlit jarayonida muhim tarkibiy qism hisoblanadi.

Geoekologiya – ekologiyaning barcha qonuniyatlarini geografik jarayonlarga qo'yish, deb tavsiflanadi, ya'ni hududiy tamoyil tatbiq etiladi [4]. Yoki landshaft hamda boshqa tabiat komplekslarida ekologik qonuniyatlar va jarayonlarni o'rganadi.

Demak, geoekologiya tushunchasi, bilimning geografik, ekologik va ijtimoiy (geo-eko-ijtimoiy) tizim modelidan foydalanib, fazoviy-vaqt o'lchovida, insonning atrof-muhit bilan ekologik munosabatlarining barcha xilma-xilligi va dialektikasini o'rganadi. Shu nuqtai nazardan, geoekologiya, geografik bilimlarning ekologik yo'naltirilgan sohasi sifatida, barqaror rivojlanish madaniyatini shakllantirishda, o'ziga xos ahamiyatga ega [5].

Demak, geoekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni ma'lum ma'noda geografik va ekologik madaniyatlarni mushtarak rivojlantirib, ularning o'zaro chambarchas bog'liqligidan foydalanib barqaror rivojlanishni ta'minlovchi mustahkam omilni yaratishdir.

Shuning uchun, tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ta'limning maqsadlari davlat ta'lim siyosati darajasida shakllantiriladi, vazifalari aniqlanadi, uni amalga oshirishning ilmiy asoslangan vositalari va usullari taklif qilinadi, maktab o'quvchilarining tabiatni muhofaza qilish sohasidagi bilimi va faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan zarur adabiyotlar va o'quv resurslari yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Кузнецов, Л.А. Проблемы управления экологическим образованием: / Л.А. Кузнецов. – География и экология в школе XXI века. – 2004. – №9.
2. Лазаревич, Н.А. Биотехнологические проблемы современной социальной экологии: / Н.А. Лазаревич. – Минск: Белорусская наука, 2006.
3. Nigmatov A.I. Ekologiya: asosiy atama va iborlarning izohli lugati. - T., 2002, 15-16 betlar.
4. Дагбаева, Н.Ж. Школное экологическое образование для устойчивого развития местного сообщества: / Н.Ж. Дагбаева. – География и экология в школе XXI века. – 2004. – №7. – с. 36-42.
5. Payne, D. G. (1996) *Voices in the Wilderness: American Nature Writing and Environmental Politics*. Hanover & London: University Press of New England.